

Het fiscale stelsel van de toekomst: eenvoud, neutraliteit en draagkracht¹

A.L. Bovenberg² en L.G.M. Stevens³

1 Inleiding

Dit essay beschrijft een scenario voor een nieuw belastingstelsel. Wij beperken ons daarbij tot een aantal capita selecta. Een aantal belangrijke onderwerpen (zoals de vergroening van belastingen) blijft daarom onbesproken. We concentreren ons op de tariefstructuur in box 1 van de Wet IB 2001, een fiscaal neutrale behandeling van vreemd en eigen vermogen bij ondernemingen en de fiscale behandeling van toekomstvoorzieningen. We doen voorstellen om te komen tot een vlaktaks in box 1 gecombineerd met een loonsomheffing en een ruime, maar gemaximeerde, vrijstelling in box 3 voor toekomstvoorzieningen. Daarbij doen heffingskortingen (cq. toeslagen) aan de onderkant van het loongebouw recht aan het draagkrachtprincipe.

Een deugdelijk belastingstelsel behoort rechtvaardig, effectief en eenvoudig te zijn. Binnen deze randvoorwaarden moeten de budgettaire en de instrumentele functie van de belastingheffing worden vormgegeven. Bij de verdeling van de belastingdruk kunnen diverse rechtvaardigheidsnoties een rol spelen. Draagkrachtbelastingen, zoals de inkomstenbelasting, sluiten aan bij de notie dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dienen te dragen. Als maatstaf voor draagkracht kan beter gekozen worden voor 'consumptie' dan voor 'inkomen'. Consumptie is namelijk een betere maatstaf voor het beslag dat mensen leggen op schaarse middelen dan inkomen. Een consumptiebelasting zorgt er voor dat een gelijke belasting wordt opgelegd bij mensen met dezelfde inkomensverwervende capaciteiten, maar verschillende intertemporele consumptiepatronen.⁴ De bestaande inkomstenbelasting is overigens geen zuivere inkomstenbelasting, aangezien de wettelijke vormgeving van de heffingsgrondslag op cruciale punten aansluit op het *verteerbare* inkomen in plaats van het *werkelijk verdiende* inkomen (o.a. pensioen- en lijfrenteregime, fiscale oudedagsreserve, levensloopfaciliteit). Wij bepleiten een verdere bijbuiging van de huidige inkomensbelasting in de richting van een consumptiebelasting, waarbij het onze voorkeur heeft dat binnen een Europese aanpak te doen.⁵

¹ De auteurs danken Peter Conneman, Raymond Gradus, Bas Jacobs en Ruud de Mooij voor nuttig commentaar op eerdere versies. De auteurs blijven geheel verantwoordelijk voor de inhoud. Zij hebben deze bijdrage beiden op persoonlijke titel geschreven.

² Netspar hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg en plaatsvervangend kroonlid van de SER.

³ Emeritus hoogleraar Erasmus Universiteit Rotterdam en kroonlid van de SER.

⁴Zie S. Cnossen (1978). Dit vereist dat ook de vermogens die men via vererving verwerft, betrokken worden in de belastingheffing.

⁵ Stevens (1980) spreekt in dit verband over een belasting op verteerbaar inkomen. Hij bepleit een doorgroei van de inkomstenbelasting in de richting van een verteringsbelasting door besparingen ten laste van het belastbare inkomen te laten komen.

2 Vlaktaks in box 1 van de inkomstenbelasting

Onder een vlaktaks betaalt elke belastingplichtige hetzelfde tarief over inkomen in box 1 (inkomen uit onderneming of dienstbetrekking, overige werkzaamheden, sociale uitkeringen, aanvullend pensioen, levensloopuitkering). De voordelen van een vlaktaks liggen vooral op de terreinen van de politieke binding, eenvoud in de uitvoering, transparantie van het systeem en de bestrijding van tariefarbitrage.⁶

Een gelijkblijvend uniform tarief maakt het moeilijker voor politici om via allerlei op inkomensherverdeling gerichte *ad hoc*-maatregelen in te grijpen in het belastingstelsel. De vlaktaks voor box-1-inkomsten laat zich voorts gemakkelijk verbinden met een vereenvoudigende loonsomheffing tegen een zelfde tarief die fungeert als verrekenbare voorheffing voor de inkomstenbelasting. De werkgever draagt een vast percentage loonsomheffing (loonbelasting en premieheffing volksverzekeringen) aan de fiscus af. De werknemer geeft in zijn aangifte inkomstenbelasting het gebruteerde loon aan en kan de loonsomheffing als voorheffing verrekenen. Heffingskortingen en toeslagen worden rechtstreeks - zonder tussenkomst van de werkgever - met de fiscus verrekend. Iedereen krijgt bij de belastingdienst zijn persoonlijke webdossier met de voor hem relevante gegevens. ICT vermindert zo de administratieve lasten voor zowel werkgevers als belastingplichtigen.

Een bijkomend voordeel van een vlaktaks is de inzichtelijkheid van het systeem. Werkgevers kunnen gemakkelijker aangeven wat hun werknemers netto overhouden van hun (extra) werk. Aftrekposten krijgen het karakter van heffingskortingen. Burgers kunnen zodoende beter de fiscale gevolgen van hun gedrag doorzien. Een vlaktaks vermindert bovendien de mogelijkheden voor interpersonele en intertemporele tariefarbitrage. Het principiële - en partijpolitiek lastig tot consensus te brengen - probleem of de inkomstenbelasting dient uit te gaan van individuele dan wel van gezinsdraagkracht, verliest daarmee grotendeels haar belang. Verschil in inkomensaanbreng door de partners heeft niet langer - soms forse - consequenties voor de verschuldigde belasting. Thans is die afbakening tussen individueel en gemeenschappelijk inkomen onnodig casuïstisch en inconsistent geregeld. Van aanbrengneutraliteit tussen de partners is thans geen sprake (zie Stevens (2006a)). Constructies om inkomen te splitsen, zoals de man-vrouw-firma en andere vormen van inkomensoverheveling, verliezen onder de vlaktaks hun belang.

Het ligt voor de hand in zo'n loonsom- en vlaktaksheffing ook de premieheffing volksverzekeringen te integreren. Dat geldt niet alleen voor de AOW-premieheffing, maar ook voor de AAW- en AWBZ-premies. De AOW-premievrijstelling voor 65-plussers moet geleidelijk

⁶ De optimale belastingliteratuur geeft aan dat een uniform belastingtarief met heffingskortingen dicht bij de optimale belastingstructuur ligt (zie Mankiw *et al.* (2009)). Meer herverdeling vanwege meer herverdelende preferenties of een ongelijkere inkomensverdeling vertaalt zich in een hoger marginaal tarief en hogere heffingskortingen. De combinatie van een vlaktaks met heffingskortingen kan een hoge mate van progressiviteit bewerkstelligen, waarbij het gemiddelde belastingtarief (dat rekening houdt met de heffingskortingen) stijgt met het inkomen.

worden afgeschaft. Afzonderlijke premiestructuren verstoren de transparantie, schaden de eenvoud en bemoeilijken een evenwichtige uitwerking van het draagkrachtbeginsel. Een vergelijkbare aanpak moet ook voor de zorgpremie gelden. De bestaande premiestructuur is bizar ingewikkeld. De inkomensafhankelijke zorgpremieheffing kan worden geïntegreerd in de loonsomheffing en vlaktaks. De huidige Zvw-werkgeversbijdrage kan worden afgeschaft en worden vervangen door een compenserend hoger bruto loon.⁷

2.1 *Tarief en inkomensneutraliteit*

Bovenberg en Teulings (2006) laten zien dat de koopkrachteffecten beperkt kunnen blijven als de inkomensafhankelijke premie volksverzekeringen wordt geïntegreerd in de vlaktaks.⁸ In feite is er momenteel over een aanzienlijk inkomenstraject reeds sprake van een vlaktaks van zo'n 45 procent wanneer rekening wordt gehouden met de inkomensafhankelijke premie voor de basisverzekering tegen ziektekosten. Door verder de AOW geleidelijk te fiscaliseren over een periode van bijvoorbeeld 18 jaar (door jaarlijks een procentpunt AOW-premie om te zetten in een procentpunt inkomstenbelasting) wordt de tweedeling tussen 65-plussers en 65-minners geleidelijk geëlimineerd en ontstaat er ook een vlaktaks voor ouderen. Met deze en andere grondslagverbredende maatregelen, aangevuld met een fiscale regimeaanpassing voor de eigen woning, behoort op termijn een tarief van de vlaktaks van zo'n 40 procent tot de mogelijkheden. Overgangsregelingen voor huizenbezitters en bejaarden zullen het tarief in eerste instantie hoger houden.

Een structureel lager vlaktakstarief is haalbaar door verschuiving van de belastingdruk naar de BTW door het lage tarief te laten vervallen⁹ en het normale tarief te verhogen. Een uniform BTW tarief tussen 20 en 25 %, een vlaktakstarief tussen 36 % en 40 % in box 1 (incl.

⁷ Deze vereenvoudigingsoperatie is vergelijkbaar met de in 1990 uitgevoerde uniformering van de heffingsgrondslag voor de premieheffing volksverzekeringen en de loon- en inkomstenbelasting met betrekking tot de opslagpremies AKW/AWBZ en AAW.

⁸ De premies voor werknemersverzekeringen worden in deze studie niet in de loonsomheffing geïntegreerd maar de premiegrondslag voor deze verzekeringen kan wel worden geüniformeerd met de grondslag voor de loonsomheffing. De premies voor de werknemersverzekeringen zullen steeds meer door werkgevers worden betaald in het kader van premiedifferentiatie gericht op het optimale onderhoud van menselijk kapitaal. De Commissie arbeidsparticipatie (beter bekend als commissie Bakker) heeft voorgesteld om niet alleen de eerste twee ziektejaren, maar ook de eerste zes maanden van werkloosheid een financiële verantwoordelijkheid voor de werkgevers te maken. In dit kader kunnen werkgever ook dat deel van de ziektekosten blijven betalen dat ze daadwerkelijk kunnen beïnvloeden door goed personeelsbeleid en goede werkomstandigheden.

⁹ Een uniform BTW tarief vermindert de uitvoeringskosten van de BTW aanzienlijk. De verdelingseffecten van het afschaffen van het lage BTW tarief kunnen worden opgevangen via hogere heffingskortingen (de algemene heffingskorting en/of inkomensafhankelijke heffingskortingen). Dit is bij de meest gebruikte nutsfuncties ook optimaal. Daarnaast kan consumptie ook zwaarder worden belast via groene belastingen (bijvoorbeeld accijnzen). Verder kunnen profijttheffingen (zoals de kilometerheffing) de schatkist ontlasten. Of een tarief van 25 % mogelijk is, hangt ook sterk af van de tarieven in de ons omringende landen. Zweden en Denemarken kennen op dit moment al een dergelijk BTW tarief.

ZVW bijdrage¹⁰), een vpb-tarief van 20 % gecombineerd met een box-2-tarief van 20 tot 25%¹¹, en een tarief van 33,3 % op een forfaitair reëel rendement van 3 % in box 3 (een vermogensbelasting van 1 % met een ruime vrijstelling waarbij ook het eigen huis in deze box valt) lijkt dan binnen de mogelijkheden te liggen. Door de belastingdruk gelijkmatiger te verdelen over bestedingen (BTW geheven volgens het bestemmingbeginsel) en inkomen (de verschillende boxen waarbij de loonsomheffing in box 1 in feite een BTW geheven volgens het oorsprongbeginsel is) wordt het frauderisico beperkter en verminderen de prikkels om inkomsten te verzwijgen.

2.2 *Heffingskortingen, toeslagen en toptarief*

Aan de onderkant van het loongebouw blijven inkomensafhankelijke heffingskortingen (cq toeslagen), gebaseerd op huishoudinkomen nodig, om grote inkomenseffecten te voorkomen. Deze instrumenten dienen tot maximaal 30 % van de bevolking¹² beperkt te blijven.¹³ De politiek behoudt met deze inkomensafhankelijke regelingen (die kunnen afhangen van allerlei persoonlijke karakteristieken, zoals het aantal kinderen) instrumenten voor inkomenspolitiek aan de onderkant van het inkomensgebouw. Wel moet er in de huidige kerstboom van heffingskortingen worden gesnoeid.

De inkomensafhankelijke heffingskortingen zorgen voor verschillen in marginale tarieven en openen daarmee mogelijkheden voor tariefarbitrage. Voor de onderkant van het inkomensgebouw gelden dus niet alle hierboven beschreven voordelen van de vlaktaks. Deze instrumenten vereisen verder dat huishoudinkomen en huishoudsamenstelling worden geregistreerd.

De arbeidskortingen kunnen door aftopping op een maximumbedrag worden toegespitst op de lagere inkomens. Naarmate de arbeidsmarkt voor ouderen beter gaat functioneren, kan de huidige kerstboom van speciale arbeidskortingen voor ouderen geleidelijk worden afgeschaft. Ook ouderenkortingen kunnen worden uitgefaseerd; in plaats daarvan wordt de AOW gekoppeld aan de trendmatige stijging van de verdiende lonen (zie hieronder).

Aan de bovenkant van het loongebouw kan eventueel nog een speciale extra opslag bovenop het vlakke tarief van de loonsomheffing worden geïntroduceerd (boven vanaf de

¹⁰ Het wetenschappelijk instituut voor het CDA bepleit in het rapport 'Een sociale vlaktaks. Naar werkbare en begrijpelijke inkomstenbelastingen' (2009) voor een aparte ZVW loonsomheffing van zo'n 4 %. Het nominale vlaktakstarief komt daarmee optisch lager uit.

¹¹ Afhankelijk van het box -1- tarief dient het tarief in box 2 tussen 20 % en 25 % te liggen om zo globaal evenwicht te bewaren tussen box 1 en box 2 (waarbij de vpb op vennootschapsniveau als afzonderlijke heffing optreedt).

¹² Nadeel van een sterke beperking is dat de marginale tarieven aan de onderkant van het inkomensgebouw hoog kunnen oplopen. Om te voorkomen dat het arbeidsaanbod hierdoor wordt beperkt is actief arbeidsbeleid nodig waarbij decentrale uitvoeringsorganisaties de participatieplicht van uitkeringsgerechtigden afdwingen.

¹³ Deze toeslagen kunnen afhankelijk zijn van normkosten (zoals de woonkorting en de zorgtoeslag), maar dienen onafhankelijk te zijn van feitelijke kosten. De huurtoeslag moet daarom omgebouwd worden tot een woontoeslag onafhankelijk van de feitelijke woonkosten.

Balkenende-norm of een ander politiek bepaalde inkomensgrens). Dit om de sociaalpsychologische weerstand tegen het uithollen van het draagkrachtprincipe op te vangen. Hierbij moet echter wel worden bedacht dat de fiscale faciliteiten, die vooral ten goede komen aan de hogere inkomens (zoals de hypotheekrenteaftrek en de pensioenaf trek), in onze voorstellen worden versoberd (zie hieronder). Voorts kan intertemporele en interpersonele belastingarbitrage van aftrekposten worden bestreden door aftrekposten het karakter van heffingskortingen te geven door alleen aftrek toe te staan tegen het vlakstakstarief.

3 Belastingen op ondernemingen: vreemd versus eigen vermogen

Het eigen vermogen wordt in de vennootschapsbelasting traditiegetrouw beduidend ongunstiger behandeld dan geleend geld. Dit juridische onderscheid heeft grote fiscale consequenties. De beloning die de verschaffers van vreemd vermogen als rente ontvangen, is voor de betalende vennootschap fiscaal aftrekbaar. Dat geldt echter niet voor het dividend als vergoeding voor het eigen vermogen. De ongelijke fiscale behandeling tussen eigen en vreemd vermogen resulteert in economische arbitrageprocessen waarin vermogen fiscaalrechtelijk als vreemd vermogen wordt gepresenteerd en ook onder die juridische titel ter beschikking wordt gesteld, terwijl het economisch gezien als risicodragend vermogen functioneert. Een frustrerende reeks reparatiewetgevingen in de vorm van renteaftrekbeperkingen heeft dit arbitrageproces niet effectief kunnen indammen, maar wel de complexiteit van de vennootschapsbelasting stelselmatig vergroot en de rechtszekerheid aangetast. Bovendien hebben startende, innovatieve bedrijven vaak meer moeite om vreemd vermogen aan te trekken, zodat de fiscaal achtergestelde behandeling van eigen vermogen hen benadeelt ten opzichte van volwassen gevestigde bedrijven. Een ander knelpunt betreft overnames die overmatig gefinancierd worden met vreemd vermogen.

De kernvraag is: gaan we vreemd vermogen door gecoördineerde aftrekbeperkingen voor risicomidend vermogen meer in lijn brengen met de behandeling van eigen vermogen, vergelijkbaar met de werkwijze van onze oosterburen en geïnspireerd door het Comprehensive Business Income Tax-voorstel (CBIT) van de US Treasury? Of gaan we de economische dubbele heffing op eigen vermogen verminderen door de (genormeerde) kosten van eigen vermogen aftrekbaar te stellen? Te denken valt daarbij aan een soort vermogensaftrek over het risicodragende vermogen, zoals onze zuiderburen dat hebben gedaan, geïnspireerd door het Allowance for Corporate Equity (ACE) model. Een ander alternatief dat de fiscale behandeling van vreemd en eigen vermogen geheel uniformeert is het vervangen van de aftrek voor de feitelijke rentekosten door een forfaitaire aftrek voor het gehele vermogen van

ondernemingen (een zogenoemde Allowance for Business Capital (ABC)). Het renterisico ligt dan geheel bij de ondernemer.¹⁴

Bij de beperking van de renteaftrek kan er een negatief welvaartseffect optreden als de kosten van leenkapitaal door de niet-aftrekbaarheid stijgen en onvoldoende worden gecompenseerd door lagere kosten van risicodragend vermogen. Welvaartsverhogende investeringen worden dan namelijk ontmoedigd. Een aantrekkelijk kenmerk van de ACE en ABC is dat op de marginale investering geen belasting meer rust, zodat investeringsbeslissingen niet worden verstoord.¹⁵ Tegelijkertijd wordt de bovennormale vergoeding op kapitaal (overwinsten) nog steeds volledig belast. De functie van de vennootschapsbelasting als component in het globale evenwicht tussen inkomsten- en vennootschapsbelasting blijft dan ook volledig in stand. De ACE en ABC versmallen weliswaar de grondslag van de vennootschapsbelasting, maar daar staat een verbreding van de grondslag van de loonsomheffing tegenover. Investerings-, ondernemerschap, arbeidsproductiviteit en lonen nemen immers toe als gevolg van een hoger netto rendement op marginale investeringen.¹⁶ De hogere lonen kunnen ook nog eens extra arbeidsaanbod uitlokken, waardoor de belastingbasis verder verbreedt (zie bijvoorbeeld de Mooij en Devereux (2009)). Een ander belangrijk voordeel is dat de ACE en de ABC beter aansluiten bij een belasting op verteerbaar inkomen dan wel consumptie. Verder verminderen deze varianten de prikkel om fiscaal vervroegd af te schrijven, omdat een versnelde afschrijving de boekwaarde verlaagt waarop de forfaitaire vermogensaftrek wordt gebaseerd.¹⁷

Wij pleiten bovendien voor een geleidelijke overstap naar een ondernemingswinstbelasting om de gewenste fiscale neutraliteit tussen de verschillende rechtsvormen te realiseren. Ook de huidige IB-ondernemers mogen in dat scenario het deel van de winst dat ze reserveren voor investeringen (in plaats van voor hun eigen consumptie door loon uit te keren) onder het lagere tarief van de ondernemingswinstbelasting brengen met een forfaitaire aftrek voor het in de onderneming ondergebrachte kapitaal. Bij uitbetaling van het rendement op deze investeringen aan de ondernemer geldt dan een box-2-heffing. Deze box-2-heffing zorgt voor een globaal evenwicht tussen de belastingdruk in de ondernemingswinstbelasting en de inkomstenbelasting. Bij invoering van de ondernemingswinstbelasting kan de kerstboom aan fiscale faciliteiten voor IB ondernemers

¹⁴ De hoogte van deze forfaitaire aftrek hangt af van de mogelijkheid om deze aftrek ook bij verliezen en faillissement te genieten (zie Griffith *et al.* (forthcoming)).

¹⁵ Een klassiek resultaat in de optimale-belastingliteratuur is de bevinding van Diamond-Mirrlees dat kapitaal als intermediaire input in het productieproces niet dient te worden belast (zie Mankiw *et al.* (2009)).

¹⁶ Het spiegelbeeld is dat de CBIT weliswaar de grondslag van de vpb verbreedt, maar de grondslag van andere belastingen uitholt doordat het investeringen ontmoedigt. Griffith *et al.* (forthcoming) pleiten daarom mede voor een ACE en wijzen een CBIT af.

¹⁷ Vergeleken met een cash-flow tax waarbij de investeringen direct aftrekbaar zijn, compenseert een forfaitaire vermogensaftrek de ondernemer voor het feit dat investeringen niet direct, maar pas later mogen worden afgeschreven.

worden afgetuigd.¹⁸ Ondernemers kunnen in zo'n systeem met betrekking tot het uitbetaalde ondernemersloon ook profiteren van de fiscale faciliteiten voor pensioen (bijvoorbeeld via het opbouwen van pensioen in eigen beheer of via een verzekeraar).¹⁹

4 Toekomstvoorzieningen

4.1 Timing van belastingheffing

Wij bezien hier eerst de timing van de belastingheffing in box 1. Dient de box 1- heffing geheven te worden als het inkomen wordt verdiend, of op het moment dat het inkomen wordt verteerd? Bij pensioenbesparingen en lijfrenten kiezen wij voor het laatste (omkeerregel). Wel pleiten wij voor een versoering van de fiscale faciliteiten voor aanvullende pensioenen via fiscalisering van de AOW, het hanteren van een hogere franchise, de overstap op lagere maximale opbouwpercentages, koppeling van de spilleeftijd aan de levensverwachting en de introductie van een maximaal pensioengevend salaris waarboven geen gefaciliteerde premieaftrek meer mogelijk is.

Voorts kiezen wij er voor om de vermogensopbouw in de eigen woning te stimuleren door de eigen woning te verschuiven van box 1 naar box 3, zodat de woning beter kan fungeren als pensioenvoorziening. De aftrekbaarheid van hypotheekschuld wordt in dit scenario beperkt tot een forfaitaire rendement van 3 % en een tarief van 33 1/3 %. De opbrengsten van deze operatie kunnen worden benut voor de introductie van een levensloopvrijstelling in box 3 voor liquide besparingen en het vrijgespaarde deel van de eigen woning.

4.2 Omkeerregel

Financiële besparingen voor de oude dag vallen in het bestaande boxenstelsel onder de omkeerregel. De inleg is aftrekbaar voor box-1-heffing en de pensioenaanspraak blijft onbelast, terwijl de te zijner tijd daaruit voortvloeiende uitkeringen worden belast. Deze omkeerregel ligt dicht aan tegen een consumptiebelasting: besparingen zijn niet belast, maar als de besparingen worden uitgekeerd en beschikbaar komen voor consumptie volgt belastingheffing.

De omkeerregel voor pensioenen kent een aantal voordelen. Ten eerste versterkt de omkeerregel de budgettaire functie van belastingen door via belastinguitstel bij te dragen aan een brede belastingbasis in een periode waarin de vergrijzing de collectieve uitgaven omhoog stuwt. Het is in principe mogelijk de onmiddellijke opbrengsten van het afschaffen van de omkeerregel te reserveren voor de toekomst door de staatschuld te verlagen, maar dit vraagt (te) veel discipline van de overheid.

¹⁸ Deze kerstboom resulteert in allerlei vormen van belastingarbitrage en veroorzaakt allerlei ongewenste administratieve lasten, bijvoorbeeld het splitsen van een onderneming in een man-vrouwfirma om zo twee keer van de zelfstandigenaftrek te kunnen genieten.

¹⁹ De bestaande fiscale oudedagsreserve kan dan vervallen.

Verder resulteert de omkeerregel voor pensioenbesparingen in een betere risicodeling en risicospreiding. Onder de omkeerregel is de belastingbasis in een vergrijsde samenleving breder. Onverwachte schokken in de collectieve uitgaven resulteren hierdoor in kleinere fluctuaties in belastingtarieven. Veranderingen in belastingen worden immers niet alleen door actieven, maar ook door senioren gedragen. Verder participeert de overheid onder de omkeerregel in het rendement van pensioenfondsen. Door deze overheidsparticipatie delen jongere generaties in onzekere rendementen op kapitaalmarkten. Dit resulteert in een bredere basis voor het delen van deze risico's.²⁰

Ook de solidariteitselementen in collectieve aanvullende pensioenvoorzieningen pleiten voor de omkeerregel. Betaalde premies voor aanvullende pensioenen vormen immers geen kostendekkende maatstaf voor de daarmee opgebouwde individuele pensioenrechten vanwege allerlei solidariteitselementen die in de regeling verstopt zitten.²¹ Deze premies worden door belastingplichtigen dan ook niet als onderdeel van hun inkomen ervaren.

Een ander belangrijk voordeel van de omkeerregel is dat de mogelijkheden voor internationale belastingarbitrage beperkt worden. Zonder de omkeerregel betaalt men vooral belasting in de actieve periode van het leven, terwijl juist tijdens de pensioengerechtigde periode relatief meer genoten wordt van de collectieve voorzieningen. Dit biedt mogelijkheden voor mobiele individuen om op oudere leeftijd te migreren naar landen met hoge belastingen en goede collectieve voorzieningen, zonder daarvoor tijdens het actieve periode betaald te hebben. Het dichter bij elkaar brengen van genieten en betalen bevordert ook de politieke houdbaarheid van collectieve voorzieningen ten behoeve van senioren. Door belasting te heffen op pensioenuitkeringen dragen senioren tastbaar bij aan de collectieve uitgaven waarvan zij profiteren. Tenslotte is de omkeerregel ook de Europese standaard voor het belasten van oudedagsvoorzieningen.²²

4.3 *Weeffout omkeerregel*

De toepassing van de omkeerregel kent wel enkele weeffouten. Belastingplichtigen kunnen premies voor de aanvullende pensioenen aftrekken van de AOW-premiebasis, maar de AOW-premie wordt niet geheven als de pensioenuitkering na de AOW-leeftijd plaatsvindt. De AOW-premie wordt dus niet uitgesteld, maar afgesteld. Deze weeffout moedigt mensen aan hun inkomen uit te stellen tot na de AOW-leeftijd omdat op die manier de AOW-premie kan worden

²⁰ Deze intergenerationele risicodeling kan worden versterkt door een speciale heffing op het rendement van pensioenfondsen in te voeren, afhankelijk van het behaalde rendement in de sector als geheel. Wanneer het gemiddelde beleggingsrendement daalt zou de overheid de sector middelen moeten verschaffen (zie Bovenberg (1992)).

²¹ Zo zorgt de combinatie van doorsneepremie en doorsneeopbouw er voor dat jongere werknemers minder dan een euro nieuwe pensioenrechten opbouwen voor elke euro die ze inleggen. Voor oudere werknemers is dat precies andersom.

²² Zie mededeling van de Europese Commissie COM (2001) 214 over 'De opheffing van fiscale barrières voor grensoverschrijdende bedrijfspensioenregelingen.'

ontgaan. Deze weeffout kan worden gerepareerd door de eerder bepleite geleidelijke fiscalisering van de AOW.

De opbrengsten van fiscalisering kunnen worden benut om de AOW voortaan te indexeren aan de verdiende lonen in plaats van de CAO-lonen en de ouderenkortingen voor de wat hogere inkomens af te bouwen. Deze welvaartsvaste koppeling zorgt ervoor dat ook mensen met een klein aanvullend pensioen al vóór de AOW leeftijd hun AOW kunnen opvragen zonder dat ze daardoor door het sociale minimum zakken.²³ Door het denivellerende effect van een hogere AOW-leeftijd te compenseren met een ruimhartigere, flexibelere AOW en andere faciliteiten voor lage inkomens, wordt een hogere pensioenleeftijd ontkoppeld van herverdeling en is de weg vrij om deze leeftijd te laten stijgen in lijn met de stijgende levensverwachting.

De stijgende levensverwachting dient op zo'n manier in de fiscale faciliteiten voor aanvullende pensioenen te worden verankerd dat het systeem door een steeds langere uitkeringsperiode niet steeds duurder wordt. Dit kan bijvoorbeeld worden bereikt door het risico van een stijgende levensverwachting op de pensioenleeftijd voor rekening van het desbetreffende cohort te laten komen. De welvaartsvaste koppeling van de AOW biedt verder de mogelijkheid om de franchise waaronder geen aanvullend pensioen wordt opgebouwd, te verhogen.

Een andere weeffout vloeit voort uit het gebrek aan internationale coördinatie bij het vormgeven van de belastingstructuur. Landen kunnen door een gunstige tariefstelling pensioenemigraties uitlokken. Particuliere pensioenen worden normaliter belast in het woonland. Dat kan voor gepensioneerden emigratie naar een land dat pensioenuitkeringen nauwelijks belast, aantrekkelijk maken. Belastinguitstel wordt daardoor grotendeels belastingafstel. Het voorkomen van deze belastingarbitrage vereist internationale afstemming bij het belasten van pensioenen.²⁴

4.4 *Eigen woning*

Het is niet wenselijk het fiscale eigenwoningregime en de fiscale begunstiging van de pensioenopbouw geheel onafhankelijk van elkaar te bezien. De mate waarin eigenwoningbezitters fiscaal gefaciliteerd een eigen woning kunnen bezitten is ook relevant voor hun oudedagsvoorziening. De bestaande hypotheekrenteaftrek werkt evenwel ten nadele van financiering met eigen geld. Door het aflossen van hypotheekleningen en de financiering van het eigen huis met eigen geld niet langer te ontmoedigen, hebben eigenwoningbezitters tijdens hun pensioen lagere woonlasten en volstaat een aanzienlijk lagere pensioenambitie.

²³ In de afgelopen vijftien jaar is de welvaartsvaste koppeling van de netto AOW vormgegeven via allerlei fiscale kunstgrepen.

²⁴ Het Nederlandse verdragsbeleid keert zich in toenemende mate tegen deze vormen van belastingarbitrage door vast te houden aan de heffingsbevoegdheid van het bronland indien in het woonland geen adequate heffing toepast.

Een eigen huis is bovendien een goede *hedge* tegen het risico van woonkosteninflatie. Daarnaast kunnen ouderen het in hun huis opgebouwde eigen vermogen vrij maken door te gaan huren als de huurmarkt beter gaat functioneren. Ook kunnen ze het in het eigen huis opgebouwde eigen vermogen op hogere leeftijd via allerlei verzilveringsconstructies omzetten in extra pensioeninkomen. Bewoners van een corporatiewoning kunnen bijvoorbeeld tijdens het werkende leven geleidelijk (een deel van) het eigendomsrecht van hun woning kopen en deze na ingang van het pensioen voor een gegarandeerde prijs weer terugverkopen aan de corporatie. Door deze tussenvorm van huren en kopen kan het vermogen van woningbouwcorporaties worden benut om de kosten van fiscaal gefaciliteerde pensioenvoorzieningen en de WMO te drukken zonder dat huishoudens met weinig weerstandsvermogen daarbij onverantwoorde risico's lopen. Op al deze manieren kan de eigen woning in de toekomst beter als pensioenvoorziening en als appeltje voor de dorst bij een verslechtering van de gezondheid fungeren.²⁵

Om burgers niet langer te verlokken zich tot de nok van hun huis vol te zuigen met hypotheekschuld onder gebruikmaking van allerlei weinig transparante financiële constructies, dient het eigen huis verplaatst te worden van box 1 naar box 3. Hypotheekschulden en bezit worden dan fiscaal gelijk behandeld. Dit bestrijdt belastingarbitrage met aflossingsvrije hypotheekleningen waarbij balansen van huishoudens worden verlengd en risicovoller worden en de financiële sector kunstmatig groter en minder weerbaar wordt. Zo kan de fiscus de AFM en de DNB helpen bij het beschermen van consumenten en bij het verbeteren van de schokbestendigheid en de moraal van de financiële sector. Zeker nu de kapitaalbuffers van het bankwezen dienen te worden versterkt, dient er vanuit de huishoudsector geen kunstmatig (want fiscaal gedreven) beroep te worden gedaan op het leenvermogen van banken. Door het eigen huis te verplaatsen naar box 3 ligt het renterisico geheel bij de hypotheekgever, die daardoor kostenbewuster wordt. De bewerkelijke bijleenregeling kan worden afgeschaft. Als de eigen woning binnen box 3 valt, dient het eigenwoningforfait feitelijk te worden verhoogd. Eventueel is een speciale vrijstelling voor het eerste deel van de WOZ-waarde (bijvoorbeeld 3 ton) mogelijk.²⁶

²⁵ Het eigen vermogen in de eigen woning is relatief illiquide. Dit beschermt de eigenaar bewoner tegen kortzichtigheid. Bij het bepalen van de gewenste liquiditeit van besparingen is er een afruil tussen flexibiliteit (om te kunnen inspringen bij onverwachte negatieve inkomensschokken) en commitment (om mensen tegen hun eigen kortzichtigheid te beschermen).

²⁶ Een daar uit voortvloeiende mogelijke negatieve box 3-heffing kan dan worden verrekend met de belasting over het inkomen in box 1 en 2. Om schokeffecten te voorkomen kan begonnen worden met een hogere ingroevrijstelling (zie Stevens (2006b)). Een vrijstelling voor het eerste deel van de WOZ-waarde kan helpen om de schaarse woonruimte in het dichtbevolkte Nederland gelijkmatiger te verdelen over mensen met verschillende inkomens. Daar tegenover staat dat de vraagstimulering die van deze faciliteiten uitgaat, kan leiden tot meer druk op de open ruimte en meer energiegebruik (omdat dit gebruik sterk gecorreleerd aan de totale woonconsumptie). Deze vrijstelling moet worden onderscheiden van de hieronder bepleite oudedagsvrijstelling die slechts geldt voor het vrijgespaarde deel van de eigen woning.

Om huishoudens niet te ontmoedigen om eigen vermogen op te bouwen in het eigen huis kan bovenop de basisvrijstelling voor eigenwoningbezit in box 3 nog een aanvullende leeftijdsafhankelijke vrijstelling worden geïntroduceerd voor het vrijgespaarde vermogen in het eigen huis (de WOZ-waarde minus de op het huis rustende hypotheek) voor degenen die onvoldoende pensioen hebben opgebouwd.²⁷ Op die manier worden belastingplichtigen die niet over pensioenrechten beschikken, maar die wel als oudedagsvoorziening vermogen hebben opgebouwd in hun eigen huis op eenzelfde manier behandeld als degenen die sparen voor hun pensioen via de financiële sector.²⁸ Deze vrijstelling sluit aan bij de hieronder nader uitgewerkte levensloopvrijstelling in box 3.

4.5 *Levensloopvrijstelling box- 3- heffing*

Het rendement op besparingen die onder de omkeerregel vallen is feitelijk onbelast. Weliswaar worden de rendementen als onderdeel van de pensioenuitkering belast in box 1 als het kapitaal tot uitkering komt, maar deze belastingopbrengsten ten tijde van de uitkering wegen precies op tegen de kosten van het belastinguitstel als gevolg van de aftrekbaarheid van de premies in box 1 ten tijde van de premie-inleg.²⁹

De vrijstelling van box 3-heffing zorgt er voor dat de verdeling van consumptie over het leven niet wordt verstoord door de belastingheffing. Met een heffing van τ op een forfaitair rendement van r_f en een feitelijk rendement van r is de impliciete belasting op toekomstige consumptie (ten opzichte van huidige consumptie)

$$t = \left(\frac{1+r}{1+r-\tau r_f} \right)^T - 1,$$

²⁷ Een soortgelijke leeftijdsafhankelijke oudedagsvrijstelling gold vanaf 1981 voor de vermogensbelasting. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd de oudedagsvrijstelling geëvalueerd en was de conclusie dat er geen uitvoeringsproblemen waren. Deze vrijstelling zou dan ook één-op-één overgezet kunnen worden naar box 3 in de Wet inkomstenbelasting 2001, zeker nu het Pensioenregister op komst is. Men kan deze vrijstelling ook zien als een betere invulling van de oorspronkelijke gedachte achter het amendement-Hillen dat is uitgemond in de aftrek wegens geen of geringe eigenwoningschuld.

²⁸ De oudedagsvrijstelling voor de eigen woning in box 3 heeft een ander karakter dan de omkeerregel voor pensioenen. De eigen woning heeft de sluis van de belastingheffing van box 1 al gepasseerd en valt niet onder omkeerregel. Het vrijgestelde deel van het woningvermogen is verder minder bestemmingsgebonden dan pensioenen.

²⁹ Als de overheid geen belastinguitstel zou hebben verleend, dan had ze eerder meer belastingen geïnd ten tijde van de pensioeninleg. Vervolgens had de overheid deze belastingopbrengst op dezelfde manier kunnen beleggen als de pensioenbelegger. Deze gelden zouden dan ten tijde van de pensioenuitkering zijn aangegroeid tot precies hetzelfde bedrag dat de overheid op dat tijdstip zou hebben geïnd onder de omkeerregel. Voor deze equivalentie tussen de omkeerregel en het vrijstellen van belastingheffing op het rendement geldt wel de voorwaarde dat het aftrek tarief gelijk is aan het uitkeringstarief.

waarbij T de lengte van de periode is tussen inleg en uitbetaling.³⁰ In feite betekent de box-3-heffing een extra heffing op toekomstige consumptie (ten opzichte van huidige consumptie). Deze heffing verstoort dus net als andere belastingen op consumptie het arbeidsaanbod omdat ze het reële loon verlaagt (dwz de goederen die uit het loon kunnen worden aangekocht). De formule geeft aan dat de belasting op toekomstige consumptie aanzienlijk hoger kan zijn dan op huidige consumptie – zeker bij besparingen met een lange tijdshorizon.

In het verlengde van de eerder genoemde aanvullende box-3-vrijstelling voor het vrijgespaarde deel van de eigen woning kan worden gedacht aan een levensloopvrijstelling in box 3 die voor elke leeftijd (en eventueel voor elk box 1-inkomen) het maximale vermogen bepaalt dat vrijgesteld is van box-3-heffing (zie Teulings (2008)).³¹ Deze vrijstellingsruimte wordt echter ingekort met de waarde van de fiscaal gefaciliteerd opgebouwde oudedagsvoorzieningen (pensioenen, lijfrenten). De toenemende mogelijkheden van ICT, die bijvoorbeeld tot uiting komen in het pensioenregister, maken een dergelijke levensloopvrijstelling mogelijk. De persoonlijke webpagina van elke belastingplichtige bij de Belastingdienst kan de verschillende vermogenscomponenten (eigen huis, pensioenrechten, lijfrenten, liquide activa) van betrokkene vermelden en op basis van rekenregels en het inkomen en leeftijd van betrokkene de levensloopvrijstelling en de eventueel te betalen box 3 heffing aangeven.³²

Deze levensloopvrijstelling elimineert de extra belastingheffing op toekomstige consumptie die het gevolg is van box-3 heffing. De economische theorie geeft aan dat onder bepaalde voorwaarden een uniforme belastingheffing op consumptie op verschillende tijdstippen optimaal is (zie Mankiw *et. al.* (2009)). Onze voorkeur voor fiscale neutraliteit verklaart ons pleidooi voor niet alleen uniforme BTW tarieven op verschillende soorten consumptie op een bepaald tijdstip, maar ook het onbelast laten van rendementen op

³⁰ De prijs van toekomstige consumptie ten opzichte van huidige consumptie is $\left(\frac{1}{1+r}\right)^T$. Met box 3

belastingen is deze prijs $\left(\frac{1}{1+r-\tau r_f}\right)^T$. De verhouding tussen deze prijzen van toekomstige consumptie

bepaalt dan de impliciete belastingvoet op toekomstige consumptie zoals die in de formule is gegeven.

³¹Banks en Diamond (forthcoming) pleiten voor het belasten van vermogensinkomsten maar geven tegelijkertijd aan dat leeftijdsafhankelijke vrijstellingen voor vermogensinkomsten op hun plaats kunnen zijn in een optimaal fiscaal stelsel.

³² De levensloopvrijstelling bevat vermogensbestanddelen die volgens de omkeerregel worden behandeld (bijvoorbeeld pensioenbesparingen en levensloop) en bestanddelen waarbij geen belastinguitstel optreedt (bijvoorbeeld het eigen huis). De vermogensbestanddelen die niet onder de omkeerregel vallen dienen te worden gebruteerd (met het vlaktakstarief in box 1) om op dezelfde noemer gebracht te worden als de vermogensbestanddelen die onder de omkeerregel vallen. Onder een vlaktaks is de omkeerregel geen extra faciliteit meer ten opzichte van een vrijstelling in box 3. Integendeel, met de hogere marginale tarieven aan de onderkant van het loongebouw vanwege de inkomensafhankelijke kortingen zal een individu liever niet onder de omkeerregel vallen om zo in jaren met lage inkomens te kunnen profiteren van de inkomensafhankelijke heffingskortingen ook al houdt de betrokkene zijn inkomen op peil via besparingen.

besparingen, zodat consumptie op verschillende tijdstippen gelijk wordt belast. Grote vermogensvorming kan wel als een zelfstandige bron van draagkracht worden aangemerkt.³³ Vandaar dat we wel voor een box 3-heffing kiezen op het vermogen dat uitgaat boven de wens om consumptie gelijkmatig te verdelen over het leven. De hoogte van de levensloopvrijstelling dient gebaseerd te zijn op het gelijk verdelen van consumptie over het leven (zie ook Teulings (2008)).

De levensloopvrijstelling maakt geen onderscheid tussen verschillende vermogensbestanddelen. Deze uniforme behandeling zorgt voor fiscale neutraliteit tussen verschillende spaarvormen en elimineert belastingarbitrage tussen verschillende vermogensvormen. Verzekeringsproducten (zoals de kapitaalverzekering eigen woning³⁴) worden op dezelfde manier behandeld als andere financiële besparingen of vermogensvorming via het eigen huis. Zo komt er een einde aan de fiscaal gedreven segmentering en verkokering van financiële markten. Speciale regelingen voor bepaalde groepen of producten (zoals spaarloon, vrijstelling kapitaalverzekeringen) kunnen worden afgeschaft. Allerlei moeilijke afbakenings- en uitvoeringsproblemen verdwijnen. Werknemers en ondernemers worden op dezelfde manier behandeld. Het fiscale stelsel wordt neutraler met betrekking tot de aard van de arbeidsrelatie.

De overheid stelt in de levensloopvrijstelling geen voorwaarden aan de bestedingsvrijheid.³⁵ Door één fiscale ruimte voor zowel pensioenbesparingen als andere meer liquide verzorgingsbesparingen te creëren, komt er meer ruimte voor maatwerk en flexibiliteit. Tijdens de actieve periode hebben mensen behoefte aan liquide besparingen omdat men ook dan met inkomensderving geconfronteerd kan worden.³⁶ Dit alles wordt belangrijker naarmate mensen tijdens hun werkzame leven met meer onverzekerbare, door persoonlijke omstandigheden gedreven, risico's worden geconfronteerd. Besparingen die meer flexibel kunnen worden ingezet winnen ook aan belang door de opkomst van zzp'ers, de groeiende

³³ Succesierechten treffen ook de vermogens die niet nodig zijn gebleken voor het egaliseren van consumptie over het leven. Zie ook Banks en Diamond (forthcoming) voor argumenten om aanzienlijke vermogens te belasten. Daarmee gaan ze in tegen de argumenten die Mankiw *et al.* (2009) en Griffith *et al.* (2009) naar voren brengen. Onze leeftijdsafhankelijke vrijstelling voor Box 3 is een pragmatische tussenpositie. De combinatie van een consumptiebelasting met een vermogensbelasting komt in de buurt van de voorstellen uit het Meade rapport.

³⁴ Deze aparte faciliteit dient dan ook geleidelijk te worden uitgefaseerd, vergelijkbaar met de bestaande overgangsregeling voor kapitaalverzekeringen, waarvoor tot 2029 de vrijstelling van de box-3-heffing is blijven gelden.

³⁵ Voor regelingen die onder de omkeerregel vallen (pensioenbesparingen, lijfrenten, banksparen, levensloopregeling) kunnen wel beperkingen worden opgelegd.

³⁶ Teulings (2008) pleit voor het integreren van sparen uit voorzorg met sparen ten behoeve van de oude dag omdat beide spaarvormen zijn gericht op het egaliseren van consumptie over het leven. In het begin van het leven sparen mensen vooral uit voorzorg, op middelbare leeftijd voor pensioen en op hogere leeftijd benut men het gespaarde vermogen geleidelijk voor pensioen.

heterogeniteit, de toenemende eigen verantwoordelijkheid voor de eigen inzetbaarheid³⁷ en de afkeer van weinig transparante en illiquide verzekeringsproducten.

Meer fiscale ruimte voor vrijwillige, liquide besparingen kan ook helpen overmatige semi-verplichte pensioenbesparingen voor midden- en hogere inkomens te beperken. Dit vermindert de loonkosten en bevordert het langer doorwerken van deze groepen. De besparingen van deze groepen liggen in Nederland op een hoog niveau.³⁸ Eén fiscale ruimte voor alle toekomstvoorzieningen vergroot ook de ruimte voor mensen om het arbeidzame leven geleidelijk en op basis van eigen voorkeuren uit te faseren. De discrete scheiding tussen de actieve periode (zonder fiscale ruimte voor besparingen ten behoeve van inkomensderving) en de post-actieve periode (met fiscale faciliteiten voor inkomensderving) vervalt.

5 Conclusies

Dit essay bepleit een bijbuiging van de inkomstenbelasting naar een consumptiebelasting, aangevuld met heffingskortingen en een vermogensrendementsheffing voor omvangrijke vermogens. De consumptiebelasting wordt gedeeltelijk geheven volgens het bestemmingbeginsel (BTW) en gedeeltelijk via het oorsprongbeginsel (box 1 heffing). Een vlaktaks in box 1 van de Wet IB 2001 maakt een loonsomheffing mogelijk en bestrijdt intertemporele en interpersonele tariefarbitrage. Pensioenen blijven belast via de omkeerregel, maar het uitkeringstarief na de AOW-leeftijd gaat omhoog zodat de omkeerregel geen subsidie meer impliceert op het uitstellen van consumptie. De vermogensrendementsheffing maakt geen onderscheid tussen verschillende soorten vermogen: pensioenen, het vrijgespaarde deel van de eigen woning en liquide besparingen worden op dezelfde wijze belast. Fiscaal gedreven belastingarbitrage in de financiële markten wordt zo de pas afgesneden.

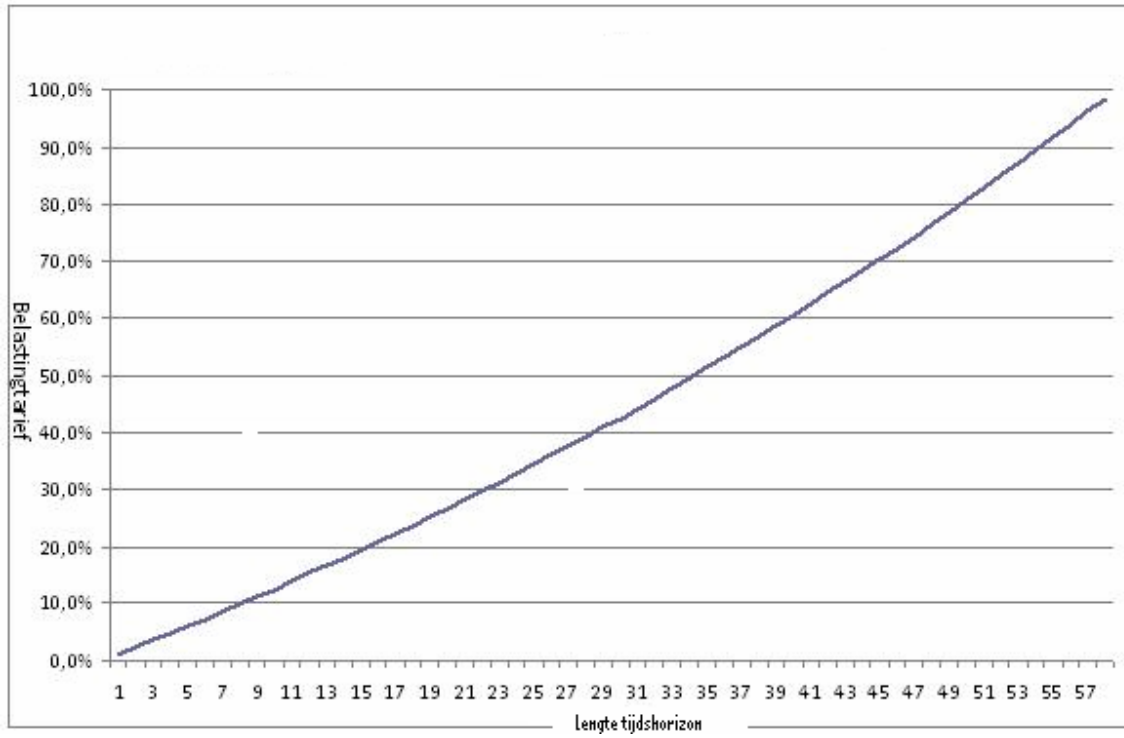
De vennootschapsbelasting blijft een belangrijk slot op box-1-heffing en belast tegelijkertijd de bovennormale rendementen van in Nederland gevestigde ondernemingen. De ondernemingswinstbelasting leidt tot rechtsvormneutraliteit. Een forfaitaire vermogensaftrek voor ondernemingen zorgt er voor dat marginale investeringsbeslissingen niet langer worden verstoord en dat ondernemerschap niet wordt ontmoedigd. Bovendien garandeert deze aftrek

³⁷ Zie de voorstellen van de Commissie Arbeidsparticipatie voor een werkbudget in het kader van een arbeidsmarkt waarin werkgevers en werknemers betere prikkels hebben om inzetbaarheid te koesteren en de arbeidsmarkt beter te laten functioneren. Dit alles kan resulteren in minder uitgaven voor de arbeidsbemiddeling.

³⁸ Door ook liquide besparingen binnen de levensloopvrijstelling te brengen, dreigt wellicht het gevaar dat mensen onvoldoende worden gedisciplineerd om hun besparingen te reserveren voor hun pensioen. Er zijn echter andere instrumenten om mensen te stimuleren te sparen voor hun pensioen, bijvoorbeeld *defaults*. Verder staat het sociale partners vrij om afspraken te maken over aanvullende pensioenregelingen die uitbetaald worden als een annuïteit. Daarbij blijven pensioenen (die als annuïteit worden uitbetaald) onder de omkeerregel vallen. Men kan vader geleidelijk toegroeien naar de generieke levensloopvrijstelling door geleidelijk ruimte over te hevelen van de fiscale ruimte voor alleen pensioenbesparingen naar een grotere vrijstelling in box 3 voor alle soorten besparingen. Dit past bij het pleidooi van Conneman en Bovenberg (2007) om een deel van de huidige pensioenruimte te benutten om de bestedingsdoelen, de inlegmogelijkheden en de kring van deelnemers van de levensloopregeling uit te breiden.

neutraliteit tussen eigen en vreemd vermogen. De forfaitaire behandeling van vermogenskosten sluit bovendien goed aan bij de forfaitaire benadering in box 3.

Figuur. Extra belasting op toekomstige consumptie vanwege Box 3 heffing

6 Referenties

Bovenberg, A.L. December 1992. "Fiscus en vergrijzing: naar een ander fiscaal systeem?" Weekblad voor Fiscaal Recht, 121e jaargang, No. 6038, pp. 1819-30.

Bovenberg, A.L. and C.N. Teulings. 2006. "Vlaktaks: Voor- en nadelen." In C.A. de Kam en A.P. Ros (eds). De vlaktaks? Naar een inkomstenbelasting met een uniform tarief?

Banks, J. and P. Diamond. Forthcoming. "The Base of Direct Taxation." The Mirrlees review.

Cnossen, S., 1978. "De belasting van de toekomst?" Kluwer, Deventer.

Conneman, P. and A.L. Bovenberg. 2007. "Naar één fiscale regeling voor inkomensderving." Weekblad voor Fiscaal Recht, Jrg. 136, Nr. 6726, pp. 711-719.

Griffith, R., J. Hines, and P.B. Sørensen. Forthcoming. "International Capital Taxation." Dimensions of Tax Design: The Mirrlees Review.

Mankiw, N.G., M. Weinzierl, and D. Yagan. 2009. "Optimal Taxation in Theory and Practice." NBER Working Paper No. 15071.

de Mooij, R.A. and M.P. Devereux. 2009. "Alternative systems of business tax in Europe: An applied analysis of ACE and CBIT reforms." European Commission, Taxation paper No. 17.

Stevens, L.G.M. 1980. "Belasting naar draagkracht." Kluwer, Deventer.

Stevens, L.G.M. 2006a. "Fiscaal gezinsbeleid." Kluwer, Deventer.

Stevens, L.G.M. 2006b. "Fiscale Fascinatie." Kluwer, Deventer.

Teulings, C.N. 2008. "Hoe kunnen we onze risico's efficiënt delen? Principes voor optimale sociale zekerheid en pensioenvoorziening." Netspar NEA paper No. 11.